

Тюленев Сергій Анатолійович, кандидат економічних наук, директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0000-0001-9685-1536

МОЖЛИВОСТІ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У РОЗСЛІДУВАННІ РЕЙДЕРСТВА

FORENSIC HANDWRITING EXAMINATION POSSIBILITIES IN THE INVESTIGATION OF RAIDING

Анотація. Становлення і розвиток економічної безпеки держави вимагає вжиття дієвих заходів щодо протидії та мінімізації негативного впливу кримінальних правопорушень, які посягають на суспільні відносини у сфері господарської діяльності, законну діяльність суб'єктів господарювання тощо. Задля організації їм належної протидії, представники правоохоронних органів використовують усі заходи, передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Вагому роль у вирішенні запитань, що потребують застосування спеціальних знань під час розслідування рейдерства, відведено судовим експертизам, зокрема і судовій почеркознавчій експертизі. У зв'язку з цим мету статті сформульовано як визначення можливостей і проблемних питань, що виникають на етапі призначення судової почеркознавчої експертизи. Задля її досягнення проаналізовано матеріали слідчо-судової та експертної практики, теоретичні розробки українських вчених, проведено текстуальний аналіз чинних нормативно-правових актів. Для цього застосовувалися загальнонаукові, філософські і спеціальні методи наукового пізнання.

За результатами проведеного дослідження запропоновано під судовою почеркознавчою експертизою розуміти кваліфіковане експертне дослідження почеркового матеріалу, метою якого стало вирішення завдання ідентифікації виконавця рукописного тексту або вирішення комплексу неідентифікаційних завдань, передбачених відповідною методикою, що проводиться на підставі відповідного судового рішення, рішення органу досудового розслідування, або на підставі укладеного із замовником договору. У контексті розслідування рейдерства окреслено певну специфіку призначення судових почеркознавчих експертних досліджень. Визначено обов'язкові умови, яких слід дотримуватися під час призначення судової почеркознавчої експертизи. Констатовано, що до висновку експерта, складеного за результатами проведення судової психолого-почеркознавчої експертизи потерпілого від рейдерства, слід ставитися критично, забезпечувати його оцінку з урахуванням інших зібраних доказів під час розслідування, а також обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, окрема криміналістична методика розслідування, досудове розслідування, рейдерство, суб'єкт господарювання, підприємство, земельна ділянка, протиправне поглинання, захоплення.

Abstract. The formation and development of the economic security of the state requires the adoption of effective measures to counteract and minimize the negative impact of criminal offenses that encroach on social relations in the sphere of economic activity, the legal activity of economic entities, etc. To organize a proper response to them, representatives of law enforcement agencies use all measures provided for by criminal procedural legislation. An important role in solving questions that require the application of knowledge during a special investigation of raiding

is played by forensic examination, particularly forensic handwriting examination. In connection with this purpose, the article is formulated as a definition of possible and problematic issues performed at the stage of appointment of a forensic handwriting examination. To achieve this, the materials of investigative judicial and expert practice, and theoretical developments of Ukrainian scientists were analyzed, and a textual analysis of current legal acts was carried out. For this, general scientific, philosophical, and special methods of scientific knowledge were used.

Based on the results of the conducted research, we offer to justify a qualified expert examination of handwriting material under a forensic handwriting examination, to send a decision on the task of identifying the executor of the handwritten text or a decision on a complex of non-identification works provided for by the appropriate methodology, which is carried out based on the corresponding court decision, the decision of the pre-trial investigation body, or based on of the contract concluded with the customer. In the context of the rating investigation, certain specifics of the purpose of forensic handwriting expert research are defined. Mandatory conditions must be met when appointing a forensic handwriting examination. It was established that the conclusion of the expert drawn up based on the results of the forensic psychological and handwriting examination of the expert from the Red Office should be critically assessed, its assessment should be ensured taking into account other evidence collected during the investigation, as well as establishing the fact of the violation of a criminal offense.

Keywords: criminal offense, separate forensic method of investigation, judicial investigation, raiding, business entity, enterprise, land plot, illegal takeover, seizure.

Вступ. Рейдерство, як правило, розуміють як захоплення майна, що відбувається поза волею його власника, поєднане з застосуванням засобів і реалізацією комплексу діянь кримінального характеру, зокрема і придбання контрольних пакетів акцій способами, що суперечать установленим законом процедурам та волі менеджменту компанії, що поглинається [1, с. 89]. Наразі чинним законодавством криміналізовано діяння у вигляді протиправного заволодіння майном установи, підприємства, організації зокрема і частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів, шляхом учинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації (ст. 206-2 КК України) [2].

При цьому проектом нового Кримінального кодексу України передбачено криміналізацію встановлення контролю над суб'єктом господарювання (рейдерства), шляхом використання завідомо фіктивних юридичних інструментів, зокрема вчинення протиправних дій у вигляді: 1) блокування чи обмеження фактичного доступу до голосування акціонера, учасника, члена виконавчого чи іншого органу суб'єкта господарювання; 2) спотворення рішення такого органу; 3) порушення чи обмеження переважного права на придбання цінних паперів цього суб'єкта господарювання [3]. Згаданим проектом також планується криміналізувати доведення до неплатоспроможності, порушення права на підприємницьку діяльність, незаконне поводження з комерційною чи банківською таємницею, фіктивне банкрутство та ін. На підставі текстуального аналізу наведених положень можемо узагальнити, що одним із способів протиправного захоплення підприємства, його майна, інших активів є використання завідомо підроблених документів.

За результатами аналізу слідчо-судової практики доходимо висновку, що досить часто самі ж рейдери і вдаються до підроблення офіційних документів, а потім і їх подальшого використання шляхом пред'явлення представникам органів публічного адміністрування, реєстраційних органів та ін. Підроблюють офіційні документи рейдери і під час незаконних операцій із землею, зокрема шляхом підроблення підписів посадових осіб, примушуванням певної особи до підпису, складення розписок, вказівок, оформлення договорів тощо [4, с. 186]. Отож, задля встановлення особи, яка підробила документ, виникає потреба в застосуванні спеціальних знань, кваліфікованою формою використання яких є судова експертиза, зокрема почеркознавча. Вагомість останньої зумовлена тим, що саме завдяки цьому дослідженню можливо з'ясувати обставини, які слід установити під час розслідування рейдерства, а сам висновок експерта, зважаючи на його статус самостійного джерела доказів у кримінальному провадженні, ще й може бути використаний у процесі доказування відповідних фактів протиправної діяльності окремих осіб, їх груп.

Матеріали та методи. Задля визначення можливостей, проблемних аспектів призначення судових почеркознавчих експертиз, зокрема в контексті розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, проаналізовано матеріали слідчо-судової та експертної практики. Емпіричну базу дослідження склали матеріали судової практики, зокрема вироки, розміщені у Єдиному державному реєстрі судових рішень, огляди судової практики, підготовлені Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду.

Вивчення й узагальнення останньої стало можливим завдяки застосуванню загальнонаукових, філософських і спеціальних таких методів наукового пізнання. Зокрема таких як: аналіз, синтез, системно-структурний, діалектичний метод і метод прогнозування. З цією ж метою застосовувалися статистичні методи, зокрема, вибірковий метод, метод аналізу кількісних показників, групування. Окреслені методи застосовувалися задля опрацювання й експертної практики.

Методи аналізу та синтезу, а також системно-структурний, використовувалися під час опрацювання наукових положень, сформульованих українськими вченими під час дослідження проблематики, пов'язаної з використанням спеціальних знань, визначенням проблемних аспектів призначення та проведення судових почеркознавчих експертиз, отриманням порівняльних зразків для проведення цього виду дослідження тощо.

Метод діалектики дозволив визначити можливості судової почеркознавчої експертизи в доказуванні окремих обставин, що пов'язані з протиправною діяльністю осіб, у діях яких вбачаються ознаки рейдерства, а також застосовувався під час формулювання авторського визначення дефініції такого поняття як судова почеркознавча експертиза. Синергетичний метод

дозволив визначити помилки, які допускають слідчі на підготовчому етапі призначення цього виду судової експертизи, визначити рекомендації щодо їх усунення та запобігання їм.

Результати. Дослідженням тактики проведення судової почеркознавчої експертизи та загалом судового почеркознавства вже тривалий час займаються українські вчені. Вагомі напрацювання в галузі судового почеркознавства здійснили Л. Ю. Ароцкер, М. В. Салтевський, Н. І. Клименко, С. Й. Гонгало, О. В. Шведова, Є. Ю. Свобода та ін. Щодо комплексних монографічних напрацювань, то ґрунтовну роботу в напрямі формулювання пропозицій щодо можливостей і шляхів удосконалення методичних рекомендацій проведення почеркознавчих досліджень, практики їх використання, задля розширення переліку завдань, що покладаються на вирішення експертів-почеркознавців, провели й інші вчені. Так, можливості та шляхи вдосконалення методичних рекомендацій неідентифікаційних почеркознавчих досліджень дослідив Е. О. Івакін [5]. Особливості криміналістичного дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю, свого часу охарактеризувала Н. О. Комісарова [6], а також О. В. Воробей і З. С. Меленевська [7].

У подальшому спробу теоретичного обґрунтування та розробки заходів щодо вдосконалення правових, організаційних і тактико-технологічних підстав проведення судово-почеркознавчої експертизи здійснив С. Г. Качурін. Суттєвим внеском останнього є те, що він уперше визначив процесуальні, теоретичні, методичні, організаційно-управлінські та тактичні завдання судово-почеркознавчої експертизи, визначив типові форми та прийоми протидії, що застосовуються особами, які перевіряються (шляхом проведення експертизи), розробив прийоми подолання такої протидії тощо [8].

Охарактеризувала типові експертні помилки в почеркознавчому дослідженні та окреслила шляхи їх подолання Т. Ю. Копильченко [9]. Виробленню шляхів удосконалення використання почеркознавчих знань у діяльності щодо розслідування, розкриття та попередження злочинів присвячено роботу В. А. Іщенка [10]. Особливості дослідження малоінформативних підписів методом структурногеометричних характеристик з'ясував Д. В. Мельник [11]. Визначила особливості криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів М. А. Грига [12]. Згадані монографічні роботи становлять лише частину того наукового забезпечення, що наразі розроблено українськими вченими в контексті проблематики дослідження почерку та судового почеркознавства. Водночас попри вагому розробленість окремих аспектів цієї проблематики, досі не знаходили свого висвітлення питання можливостей і визначення проблемних аспектів, що виникають на етапі підготовки до призначення та проведення судових почеркознавчих експертиз, що й актуалізувало наразі потребу вирішення цього завдання.

На нормативному рівні дефініції поняття криміналістичної почеркознавчої експертизи не закріплено. Науковці по-різному підходять до його тлумачення. Наприклад, Т. В. Юзишина пропонує під нею розуміти дослідження, яке проводиться експертом, наділеним спеціальними знаннями в галузі судового почеркознавства, з дотриманням положень кримінального процесуального та цивільного процесуального законодавства з метою встановлення фактів і фактичних обставин, що мають доказове значення у кримінальних і цивільних справах [13, с. 58]. На нашу думку, при визначенні поняття судової почеркознавчої експертизи не можна залишати поза увагою її об'єкт, предмет та основні завдання, оскільки саме ці категорії і визначають специфіку експертного дослідження у порівнянні з іншими криміналістичними дослідженнями.

Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень основним завданням почеркознавчої експертизи визначено «ідентифікацію виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів і підпису». Водночас серед неідентифікаційних (діагностичних і класифікаційних) завдань визначено такі як: 1) установлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають; 2) визначення статі виконавця, його приналежності до певної групи (за віком, наприклад) тощо [14].

Задля вирішення окреслених завдань на дослідження експерту-почеркознавцю надається почерковий матеріал, у якому відображено ознаки почерку певної особи в тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань. Такий матеріал і є об'єктом почеркознавчої експертизи [14].

Ураховуючи окреслений об'єкт та завдання, а також керуючись положеннями Закону України «Про судову експертизу», можемо узагальнити, що під судовою почеркознавчою експертизою можна розуміти кваліфіковане експертне дослідження почеркового матеріалу, метою якого стало вирішення завдання ідентифікації виконавця рукописного тексту або вирішення комплексу неідентифікаційних завдань, передбачених відповідною методикою, що проведене на підставі відповідного судового рішення, рішення органу досудового розслідування, або на підставі укладеного із замовником договору.

Під час розслідування рейдерства найчастіше виникає потреба саме у вирішенні згаданого ідентифікаційного завдання, однак разом, як правило, ініціатори призначення судової експертизи виносять на розв'язання експерта ще й неідентифікаційні завдання, адже останні не завжди достеменно впевнені, що відповідний текст або підпис виконано саме особою, зразки почерку якої надано на дослідження. Це зумовлено тим, що досить часто дії рейдерського характеру реалізуються групою осіб, а підроблення окремих реквізитів офіційних документів узагалі може здійснюватися на замовлення третіми особами. Тому в своїх постановках останні вказують майже весь спектр запитань, вирішення

яких передбачено загальноприйнятими і визнаними методиками проведення почеркознавчих експертиз. При цьому орієнтовний перелік запитань, що може вноситися на розв'язання судово експерта, представлений зокрема такими:

«1. Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою?

2. Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?

3. Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

4. Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

5. Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

6. Особою якої статі виконано рукописний текст?

7. До якої групи за віком належить виконавець рукописного тексту?» [14].

Важливо надавати на дослідження саме оригінали документів, а не їх копії. Для проведення судової почеркознавчої експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих за ознаками вчинення рейдерства, найчастіше на дослідження експертів направляються документи, що виконані за допомогою знакодруквальних пристроїв, а поставлені запитання стосуються, як правило, окремих підписів у них. Дослідження такого виду є одними з чи не найскладніших, адже через незначну кількість почеркової інформації, їм притаманна суттєва деформація літер та окремих штрихів у рукописних почеркових реалізаціях, відсутність достатньої кількості зразків, за якими можна дослідити процес деградації письмово-рухової навички, значна варіативність і нестійкість зразків [15; 16]. Усе це й зумовлює складність дослідження.

За результатом аналізу відповідних висновків експертів, які стали результатом проведених почеркознавчих експертиз, можемо зауважити, що здебільшого слідчі виносять на розв'язання фахівців одночасно запитання й ідентифікаційного характеру, і неідентифікаційні. У науковій літературі дослідження об'єктів, щодо яких поставлено подібного роду запитання, визначаються як «єдиний інтеграційний процес», при цьому здебільшого така практика притаманна змінним почерковим об'єктам [17, с. 142]. Такі дослідження відрізняються високим рівнем складності, а також вимагають дотримання ряду вимог, зокрема, задля забезпечення виконання викладених у постанові або судовому рішенні запитань.

Так, важливою умовою забезпечення проведення почеркознавчих експертиз, є надання відомостей про особистість виконавця почеркового матеріалу. Це стосується:

1) стану здоров'я виконавця підпису, записів, тексту тощо (при цьому будь-які захворювання нервової системи, які мають органічний характер і зумовлені анатомічними порушеннями тканин, функційними порушеннями, є нейродинамічними за характером, мають підтверджуватися медичною документацією, а саме: медичними картками, історіями хвороби, довідками тощо);

2) інформації про безпосередні умови виконання досліджуваного документа (особливо, якщо це стосується незвичного положення особи під час письма, характеру освітлення, незручного тримання та/або використання незвичного письмового приладдя тощо).

З'ясування цих фактів зумовлено тим, що вони можуть визнаватися внутрішніми та зовнішніми природними збивальними фактори, а тому при вирішенні завдань експертного дослідження, задля забезпечення об'єктивного з'ясування їхнього впливу на особливості виконання почеркового матеріалу, слід обов'язково зважати на них та оцінювати. Причому інформацію про них має процесуальним шляхом з'ясувати і належним чином зафіксувати слідчий, після чого повідомити судового експерта, проте до вжиття необхідних заходів, як вказують судові експерти, останні вдаються рідко [17, с. 145]. Через це, до вирішення багатьох завдань, судові експерти навіть не приступають, доки заявлені ними клопотання про надання додаткових матеріалів не будуть виконані.

При цьому, зважаючи на неможливість однозначного диференціювання ознак почерку в рукописах, що виконані за різних умов чи в різних фізіологічних та емоційних станах, досить часто судові експерти вирішують завдання неідентифікаційного характеру тільки в імовірній формі [18, с. 38]. Це обов'язково слід ураховувати при призначенні судової почеркознавчої експертизи і під час розслідування не покладатися виключно на майбутній висновок експерта. Це знову ж таки додатково засвідчує потребу критичної оцінки отриманого висновку.

Особливу увагу слід приділяти етапу підготовки до призначення судової експертизи, що зокрема стосується дотримання відповідних вимог щодо відібрання експериментальних зразків почерку, а також отримання умовно-вільних і вільних порівняльних зразків, їхньої кількості й дотримання правил пакування тощо. Надання на дослідження порівняльних зразків у достатній кількості та необхідної якості, безсумнівного походження, є запорукою повноти майбутнього дослідження, гарантією надання аргументованого категоричного висновку експерта [19, с. 116].

Коректність і чіткість мають бути дотримані під час формулювання запитань, що виносяться на розв'язання експерта. За потреби, попередньо їх може бути узгоджено під час отримання консультаційно-довідкової допомоги відповідного спеціаліста.

Водночас за результатами аналізу слідчо-судової практики доходимо висновку, що поряд із почеркознавчими дослідження призначаються ще й такі

комплексні експертні дослідження як судова психолого-почеркознавча експертиза. Це зумовлено тим, що подекуди рейдери не просто вдаються до підроблення офіційних документів, але й під приводом погроз, залякування, вимагання, шляхом застосування фізичного насильства змушують власників або представників керівної ланки суб'єктів господарювання, діяти усупереч їхній волі та чинним положенням законодавства, і приймати рішення, що пов'язані з відчуженням майнових прав суб'єкта господарювання на певне майно, активи тощо.

На підтвердження викладеного вважаємо потрібним навести факти справи, що розглядалася Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська. Так з обвинувального вироку встановлено, що обвинувачені, діючи за попередньою змовою, з використанням погрози вбивства, висловленого на адресу потерпілого, вимагали від останнього передати їм право ведення фінансово-господарської діяльності та право на використання майна ТОВ «Центрторг-Агро», ТОВ «Прогрес-Агро» та ФГ «Сади Присамар'я». Це не єдиний факт злочинної діяльності цієї групи осіб, слідством також встановлено, що один з обвинувачених заводів майном підприємства ТОВ «Інтерлізінвест», у тому числі часткою його засновника ТОВ «Інтерлізінвест Юкрейн Б. В.», шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених документів підприємств, що заподіяло збиток на загальну суму 920 908 900 грн. Під час розслідування цього кримінального провадження проводилася судово-психологопочеркознавча експертиза.

Згідно з матеріалами справи, зокрема відповідно до отриманого висновку експерта, ситуація, що мала місце 27.11.2012 під час підписання потерпілим договорів купівлі-продажу корпоративних прав є психотравмувальною для нього, а обставини за яких було укладено угоди та підписано реєстраційні документи підприємства мають високу особистісну значимість. Під час надання оцінки цього висновку експерта, суддя вказав, що він не містить достатньої інформації для того, щоб суд дійшов висновку про те, що 27.11.2012 під час підписання договорів купівлі-продажу на адресу потерпілого здійснювалися погрози обмеження прав і свобод потерпілого, адже виходячи з мотивувальної частини висновку, в якій описані індивідуально-психологічні особливості потерпілого, сам по собі факт продажу підприємств, у які він вкладав сили та здоров'я протягом двадцяти років, був для нього психотравмуючим [20]. Саме тому в юридичній літературі знаходять місце критичні зауваження щодо можливості використання подібних висновків у процесі доказування окремих фактів, що мають значення для кримінального провадження. Так, наприклад, О. Ю. Савчук указує, що «висновок психолого-почеркознавчої експертизи може бути лише ймовірним, оскільки лабільність психіки особи та можливість неоднозначного (не завжди адекватного) реагування на певні події не дає можливості 100-відсоткового аналізу поведінки та характеру виконавця тексту чи підпису. Проте роль такого висновку в діагностичному плані важко переоцінити» [21, с. 117]. Отож, важливо

не переоцінювати жоден зі здобутих під час розслідування доказів, а використувати весь потенціал передбачених кримінальних процесуальним законодавством заходів задля отримання достатніх доказів, які у своїй сукупності та взаємозв'язку здатні забезпечити процес доказування.

Висновки. Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, зокрема за наявності підстав вважати, що окремі документи або такі їх реквізити як підписи та ін., виконанні власноручно людиною, містять ознаки підробки, виникає потреба у призначенні судової почеркознавчої експертизи.

Українські вчені та практики вже тривалий час зосереджують свою увагу на дослідженні проблем призначення судових почеркознавчих експертиз, їх проведення, чинниках, що унеможливають вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань під час їх проведення, а також на теоретичному розробленні інших аспектів судового почеркознавства.

З урахуванням проведеного теоретичного аналізу, пропонуємо під судовою почеркознавчою експертизою розуміти кваліфіковане експертне дослідження почеркового матеріалу, метою якого стало вирішення завдання ідентифікації виконавця рукописного тексту або вирішення комплексу неідентифікаційних завдань, передбачених відповідною методикою, що проведене на підставі відповідного судового рішення, рішення органу досудового розслідування, або на підставі укладеного із замовником договору.

У контексті розслідування рейдерства можливо визначити певну специфіку призначення судових почеркознавчих експертних досліджень. Перш за все це стосується об'єктів, що направляються на експертизу, ними переважно стають документи виконані за допомогою знакодруквальних пристроїв, а поставлені запитання стосуються, як правило, окремих підписів у них. Причому, зважаючи на те, що найчастіше на дослідження направляються змінені почеркові об'єкти, то виносяться на розв'язання експерта всі можливі запитання, вирішення яких передбачено методиками проведення цих експертних досліджень. Це пояснює той факт, що здебільшого за своїм характером ці дослідження мають статус інтеграційних.

Обов'язковими умовами, яких слід дотримуватися задля забезпечення вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань на етапі підготовки до призначення судової почеркознавчої експертизи, є: 1) направлення на дослідження оригіналів документів; 2) додержання правил відібрання експериментальних зразків почерку, а також отримання умовно-вільних і вільних порівняльних зразків у достатній кількості та необхідної якості, безсумнівного походження; 3) надавати на дослідження експерта разом із об'єктами дослідження ще й інформацію про стан здоров'я виконавця підпису, записів, тексту тощо; відомості про безпосередні умови виконання досліджуваного документа; 4) сформульовані запитання мають бути чіткими, коректними й однозначними та ін.

До висновку експерта, складеного за результатами проведення судової психолого-почеркознавчої експертизи потерпілого від рейдерства, слід ставитися критично, забезпечувати його оцінку з урахуванням інших зібраних доказів під час розслідування, а також обстановки вчинення кримінального правопорушення. Жоден доказ не має наперед установленної сили, а їх сукупність слід оцінювати виходячи з вимог достатності та взаємозв'язку.

Нами наведено лише окремі можливості почеркознавчих досліджень у кримінальних провадженнях щодо розслідування рейдерства, однак не приділено ретельну увагу на визначенні проблемних питань отримання порівняльних зразків для проведення цього виду експертного дослідження, отож ці питання можуть бути визначені як предмет майбутніх наукових досліджень.

Фінансування

Це дослідження не отримало та не пов'язано з жодним спеціальним грантом від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не брали участі у розробленні дослідження, обранні й аналізі даних, рішенні про підготовку рукопису або його публікацію.

Учасники

Автор зробив свій внесок в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження слідчо-судової та експертної практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

Перелік використаних джерел:

1. Кубарев І., Бархан С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування рейдерства. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2022. № 3. С. 87–101. DOI: <https://doi.org/10.15804/ksm20220305>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.11.2023).
3. Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 27.11.2023).
4. Кондратюк Л. В. Методика розслідування злочинів у сфері земельних відносин : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2021. 239 с.
5. Івакін Е. О. Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 16 с.
6. Комісарова Н. О. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.
7. Воробей О. В., Меленевська З. С. Криміналістичне дослідження підписів : навч. посіб. Київ : Пульсари, 2006. 84 с.
8. Качурін С. Г. Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2006. 19 с.

9. Копильченко Т. Ю. Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 16 с.
10. Іщенко В. А. Становлення та розвиток почеркознавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 20 с.
11. Мельник Д. В. Дослідження малоінформативних підписів методом структурногеометричних характеристик : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 18 с.
12. Грига М. А. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.
13. Юзишина Т. В. Проблематика проведення судово-почеркознавчої експертизи при ідентифікаційному дослідженні почерку та підписів в електронних документах. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 1 (25). С. 56–61. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-56-61](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-56-61)
14. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.12.2023).
15. Гайдамакіна Д. І., Дробішева О. С., Гріненко Л. О., Мацюк О. В. Дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 291–308. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.19>
16. Забуга А. В., Лилова Ю. Ю. До питання дослідження підписів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 20. С. 241–252. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.18>
17. Сиротенко Н., Тамошюнайте Р., Абросимова В. Вирішення окремих інтеграційних завдань у судово-почеркознавчій експертизі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 135–152. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.10>
18. Довжаниця Р. О. Дослідження рукописів психічно хворих осіб під час судової почеркознавчої експертизи. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 31 (1). С. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-35>
19. Брюхань С. Ф. Проблемні питання підготовки матеріалів для проведення судово-почеркознавчих експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : матер. Міжнар. наук-практ. конф. полілогу (м. Харків, 15–16 квітня 2021 р.). Харків : Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 115–116.
20. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 28 вересня 2022 р., у справі № 208/6312/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень / Судова влада України. Державна судова адміністрація. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106476665#> (дата звернення: 23.12.2023).
21. Савчук О. Ю. Розвиток судового почеркознавства: історичний і перспективний контекст. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє*: матер. круглого столу (м. Львів, 25 січня 2019 р.). Львів : Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, 2019. 150 с.

References:

1. Kubariev, I., & Barhan, S. (2022). Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannya reiderstva [Typical Investigative Situations of the Initial Stage of Corporate Raids Investigation]. *Krakowskie Studia Malopolskie*. № 3. P. 87–101. Retrieved from <https://doi.org/10.15804/ksm20220305> [In Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2012). Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. (2001). *Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada*

of Ukraine. [Electronic resource]. N. p. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian].

3. Proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Draft of the Criminal Code of Ukraine]. (N. d.) [Electronic resource] N. p. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> [In Ukrainian].

4. Kondratiuk, L. V. (2021). *Metodyka rozsliduvannia zlochyniv u sferi zemelnykh vidnosyn* [Methods of investigating crimes in the field of land relations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. 239 p. [In Ukrainian].

5. Ivakin, E. O. (2002). *Teoretychni ta metodychni pytannia neidentyfikatsiinykh doslidzhen v sudovomu pocherkoznavstvi* [Theoretical and methodological questions of nonidentification research in the judicial graphology]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 16 p. [In Ukrainian].

6. Komissarova, N. O. (2003). *Kryminalistychnе doslidzhennia pidpysiv, vykonanykh v umovakh obmezhenoho zorovoho kontroliu* [Forensic investigation of signatures made under conditions of limited visual control]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 20 p. [In Ukrainian].

7. Vorobei, O. V., & Melenevska, Z. S. (2006). *Kryminalistychnе doslidzhennia pidpysiv: navch. posib.* [Forensic investigation of signature]. Kyiv: Pulsary, 2006. 84 p. [In Ukrainian].

8. Kachurin, S. H. (2006). *Taktyka provedennia sudovo-pocherkoznavchoi ekspertyzy* [Tactics of carrying out judicial-handwriting examination]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. 19 p. [In Ukrainian].

9. Kopylchenko, T. Yu. (2010). *Ekspertni pomylyky u pocherkoznavchomu doslidzhenni ta shliakhy yikh podolannia* [The expert mistakes in handwriting research and the way of their overcoming]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 16 p. [In Ukrainian].

10. Ishchenko, V. A. (2012). *Stanovlennia ta rozvytok pocherkoznavstva* [Formation and development of calligraphy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 20 p. [In Ukrainian].

11. Melnyk, D. V. (2012). *Doslidzhennia maloinformatyvnykh pidpysiv metodom strukturnoheometrychnykh kharakterystyk* [Forensic examination of signatures lacking identification features by assessing their structural and geometrical characteristics]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin. 18 p. [In Ukrainian].

12. Hryha, M. A. (2016). *Kryminalistychnе doslidzhennia pidpysiv, vykonanykh za dopomohoiu tekhnichnykh pryiomiv* [Forensic investigation of signatures made using technical techniques]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 20 p. [In Ukrainian].

13. Yuzyshina, T. (2023). *Problematyka provedennia sudovo-pocherkoznavchoi ekspertyzy pry identyfikatsiinomu doslidzhenni pocherku ta pidpysiv v elektronnykh dokumentakh*. [Problems in conducting forensic handwriting examination in the identification study of handwriting and signatures in electronic documents]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: Paradigm of Law and Public Administration*. № 1(25). P. 56–61. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-56-61](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-56-61) [In Ukrainian].

14. Ministry of Justice of Ukraine. (1998). *Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 8 zhovtnia 1998 r. № 53/5* [On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 8, 1998 № 53/5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [In Ukrainian].

15. Haidamakina, D. I., Drobysheva, O. S., Hrinenko, L. O., & Matsiuk, O. V. (2020). *Doslidzhennia korotkykh rukopysnykh zapysiv, vykonanykh osobamy pokhyloho ta starechoho viku* [Research on short Mmade by Elderly and Old Age People]. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics – Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 21. P. 291–308. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.19> [In Ukrainian].

16. Zabuha, A. V., & Lylova, Yu. Yu. (2019). Do pytannia doslidzhennia pidpysiv, vykonanykh osobamy pokhyloho ta starechoho viku [On the Issue of Research on Signatures Made by Elderly and Old Age People]. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics – Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 20. P. 241–252. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.18> [In Ukrainian].

17. Syrotenko, N., Tamoshiunaite, R., & Abrosymova, V. (2021). Solving certain integration tasks in forensic handwriting analysis. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics – Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 25(3). P. 135–152. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.10> [In Ukrainian].

18. Dovzhanysia, R. O. (2020). Doslidzhennia rukopysiv psykhychno khvorykh osib pid chas sudovoi pocherkoznavchoi ekspertyzy. [Fresearch of mentally ill persons' manuscripts during forensic handwriting examination]. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensis Herald*. № 31(1). P. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-35> [In Ukrainian].

19. Briukhan, S. F. (2021). Problemni pytannia pidhotovky materialiv dlia provedennia sudovo-pocherkoznavchykh ekspertyz [Problematic issues of preparation of materials for forensic handwriting examinations]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: mater. mizhnar. nauk-prakt. konf.- polilohu [Actual issues of forensic examination and forensics: mater. international science and practice polylogue conference]* (Kharkov, April 15–16, 2021). Kharkiv: National Scientific Center “Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute” Ministry of Justice of Ukraine. P. 115–116. [In Ukrainian].

20. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska [Verdict of the October District Court of Dnipropetrovsk] vid 28 veresnia 2022 r., u spravi № 208/6312/16-k // Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen / Sudova vlada Ukrainy [Unified state register of court decisions]. Sudova vlada Ukrainy [State judicial administration]. URL: <https://reystyr.court.gov.ua/Review/106476665#> [In Ukrainian].

21. Savchuk, O. Yu. (2018). Rozvytok sudovoho pocherkoznavstva: istorychnyi i perspektyvnyi kontekst [Development of forensic handwriting: historical and prospective context]. *Sudova ekspertyza: suchasnist ta maibutnie: mater. kruhloho stolu [Forensic expertise: present and future: materials of the round table]* (m. Lviv, 25 sichnia 2019 r.). Lviv: Lvivskyi naukovo-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytisii Ukrainy. 150 p. [In Ukrainian].

